

SMEDJOR i Östnor

Anders Norén

Finn-smedjan på Bogghed (Knivsmeden, Finn-Anders Andersson)

Östnors byalag
2013

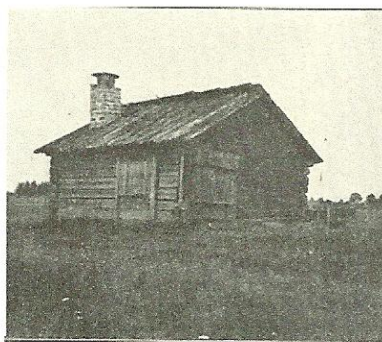
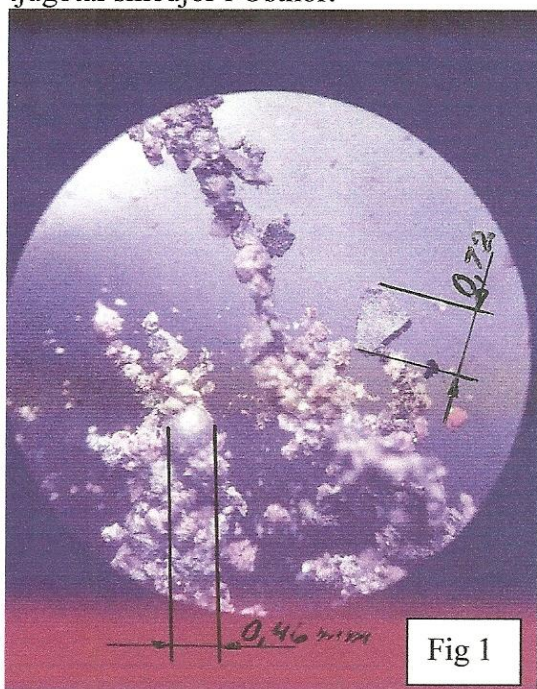

BILD 33. BOGG LARS' GELBGJUTARSMEDJA, DEN
SISTA I ÖSTNOR.

Smedjor i Östnor

Smide torde ha pågått i Östnor alltsedan man framställde järn ur myrmalm, "måmen" som man hämtade ur Noret. Det började redan vid blästan, där man bankade ur det mesta av slaggen i den ännu glödande smältan. Sedan fraktades smältan i svalnat tillstånd till en klensmedja, där den återupphettades i en smedjehärd och, placerad på ett smedjestäd, medels släggslag befriades från kvarvarande slagg. Man färskade järnet så att det blev lämpligt att smidas till redskap av olika slag såsom plogbillar, liar, yxor, knivar, spik, krokar, hakar, beslag och allt, som kunde behövas vid en bondgård. Tillgång till en smedja var en nödvändighet. Det är svårt att i dag hitta mycket gamla smedjor då de brann ner förr eller senare. De var alltid en fara för omgivande bebyggelse. Enligt traditionen skulle avståndet till närmaste gårdsbebyggelse vara minst 40 alnar (cirka 25 meter)

På storskifteskartan för Byn finns 15 kryssmarkerade smärre byggnader. Enligt Janne Romsons anteckningar avser denna markering en enklare typ av provisorisk icke timrad byggnad, som användes för tillverkning av klockdetaljer. Han kallar dessa byggnader "smairsmirjör", smidessmedjor. Övriga smedjor "dzutsmirjör", gjutsmedjor var timrade och har ingen speciell markering och kan på storskifteskartan inte särskiljas från andra smärre byggnader t.ex. härbren. Med ledning av J. Romsons anteckningar och ett par bouppteckningar kommer man fram till att det vid tiden för storskiftet i Byn skulle ha funnits minst sju smedjor, på Bogghed sex och i Tåmåsby fyra. Allt som allt torde det ha funnits ett tjugotal smedjor i Östnor.

Att det har funnits smedjor på flertalet av de anvisade platserna har kunnat bekräftas genom mikroskopisk analys av jordprover tagna på platserna. Proverna torkas och rörs om med en magnet. I de fall som magneten har fångat upp undersöks i mikroskop. För smide typiskt är förekomst av glödskal och kulslaggar i provet. Glödskalen är plana tunna flak och kulslaggen har särskilt förmåga att sprutas ut ur arbetsstycket när den komprimeras av hammarslag. Kulan stelnar när den kommer ut i kalla luften. För att undersöka hur kulan såg ut innan den fästes en 1 mm kula i en borrarad sänka i en platt mässingbit, så att den stack upp med halva diametern. Sedan slipades den ned i ett antal steg med ett bryne. Det visade sig att kulan var ihållig. Bildserien i bilaga 1.

Omfattningen av smidesverksamheten i Östnor kan också bedömas med hjälp av: boken "Urmakare i Mora socken" av Eva Jacobsson. Hon har listat ett antal personer verksamma under klockepoken, som enligt bouppteckningar har haft urmakerianknytning. Ur denna förteckning kan man sedan urskilja personer med smidesanknytning till uppåt ett trettiotal. Bland dessa är det dock blott en 7 personer, som vid sin död var helt eller till hälften ägare av smedjehus. De övriga var ägare till smedjeutrustning och smidesverktyg av olika slag.

Den enda friliggande smedja, som bevarats in i modern tid var Bogglarssmedjan, se bild ovan från Forslunds bok från 1916. Smedjan har byggts snart efter storskiftet av gelbgjutaren Bogg Lars Ersson f. 1811, som försåg klockmakarna med mässingdetaljer såsom kugghjul, klanger och visare.

Denna smedja spelade en viss roll i övergången i Östnor från urmakeriet till dagens industrier genom att det var här som Frost Mats Matsson, f. 1839, gjorde sina första försök som gelbgjutare 1865 och det var här, som Finn Anders Andersson, knivsmiden f. 1848, något senare smidde sina första knivar.

Den hantverksmässiga smidestraditionen i Östnor har förts vidare av Karl Bälter, f. 1914, som först på hemgården på Bogghed och sedan i en på 1970-talet nybyggd smedja i Säs har smitt beslag av olika slag, gångjärn, lås, gnistgaller, ljusstakar o.dy., bild 2.

Bild 2, exempel på Karl Bälters smide.

Smide blev i våra dagar även en del av verksamheten hos knivfabrikerna i byn samt hos F.M. Mattsson AB och Anders Matsson Frost, "Lok Anders".

Hur en äldre smedja var utrustad kan man beskåda i ett "museium" hos Ostnor AB i Östnor.

Sammanställning av smedjor

Inom parantes anges GPS- koordinaterna i system WGS 84 decimal (lat/lon)

Byn:

Vid storskiftet

På storskifteskartan för Byn finns ett antal fyrkantiga smärre byggnader med en kryssmarkering. Enligt Janne Romsons (JR) anteckningar avser denna markering en enklare typ av provisorisk icke timrad byggnad, som användes för tillverkning av klockdetaljer såsom urtavlor, axlar och klanger. Han kallar dessa byggnader ”smairsmirjör”, smidessmedjor. Övriga smedjor ”dzutsmirjör”, gjutsmedjor var timrade och har ingen speciell markering och kan inte särskiljas från andra smärre byggnader t.ex. härbren. Hur pass konsekvent denna uppdelning är genomförd är obekant men några har visat sig vara torkstugor. Nedan följer en lista med dessa byggnader. Förutom på vilken storskifteslitter de ligger, anges också deras GPS-koordinat. .

Litt.		WGS 84 decimal	Anm
Pa	Rombo Anders Larsson	61,02591/14,48476	
Pa	”	61,02625/14,48449	
Pa	”	61,02679 /14,48381	
Pa	”	61,02589/ 14,48507	
Pa	”	61,02608 /14,48502	
P	Rombo Hans Larsson	61,02671 /14,48436	
O	Skeri Per Larsson, Tåmåsmasgard	61,02705 /14,48513	
O	”	61,02703 /14,48528	
Ka	Skeri Aron Aronsson, Skeriarngard	61,02817 /14,48974	Se text nedan
1Aa	Rombo Anders Larsson, Päbylgard	61,02855 /14,48902	“
1A	Siselgard/Gutgard	61,02880 /14,48902	”
Y	Rumbogard	61,02697 /14,49123	Se text Bild 3
Ha	Frost Mats Matsson, Frostgard	61,02603 /14,49092	
K	Rumbo Anders Aronsson, Skeregard	61,02681 /14,48824	
.			

Kommentar till smedjorna på Litt. Ka. 1Aa och 1A: Bra exempel på placering utanför bebyggelsen av brandriskskäl.

Bild 3

Juli 2008. Fjärvärmediket vid korsningen Östnorsvägen Finngatan, platsen för Rumbosmedjan. Obs svart jordskikt på cirka $\frac{1}{2}$ m djup.

På platsen hittades slag. Inneslutet kol daterades till 1465 +/- 35 år. Denna smedja kan ha tillhört Bälter Mats Jonsson f. 1667 i Östnor. Enligt kyrkboken var han mässingsmed. Var det kanske han, som låg bakom kunskapen att gjuta mässing hos östnorsfolket? Någon av hans ättlingar kan ha lärt ut konsten. Sonen Rumbo Anders Matsson, som levde 1713 – 1807, kan ha samarbetat med tidiga urmakare som Krång Anders Andersson f. 1726. Tittar man närmare på släkttavlan för mässingsmeden finner man att det går ett rakt släktled ner till Rumbo Anders Matsson f. 1812, som vid storskiftet blev tilldelad Litt.Y, där storskifteskartan visar en smedjebyggnad. Ett 4 grams mässingspill ”gossbit” hittades också i jordhögen, vilket stöder nämnda tanke.

Efter storskiftet

Frostsmedja i Hästhagen, gissningsvis (61,02384/14,49032). Smedjan brann ner 1943 vid eldsvådan i det gamla gjuteriet från 1896.

Forsjonsmedjan, (61,02504/14,48684). Mästersmeden Jonas Forsberg var anställd hos FMM och arbetade i Hästhagensmedjan. Han tillverkade yxor för timmermärkning och fick sedermera en egen smedja på Karl Morells gård. På flygbilden över Byn på hemsidans första sida ser man det ljusa taket på smedjan vid vägkanten nedanför uthusbyggnaden. FM slutade göra märkyxor när Fors Jon, som han kallades, inte längre orkade smida.

Något längre västerut vid Västervägen, (61,02501/14,48106), bedrev Knagg Jannes Ersson, f.1893, knivtillverkning under en 20-årsperiod i en nybyggd tvåvånings liten smedja,

Anders Matsson-Frost (Lok Anders) hade smedja inrymd i sin verkstad, (61,02776/14,49018) Den var modernt utrustad med eldriven fjäderhammare.

Bogghed

Vid storskiftet

Suregardemsmedjan, (61,03086/14,488839.)

Troligen en mycket gammal smedja. Datering av kolfynd på platsen visar att verksamhet har pågått där vid mitten av fjortonhundratalet (1435 +/- 35 år). Under klockepoken skedde här detaljtillverkning, som kom att utvecklas till att omfatta gelbgjutning av bl. a. kugghjul och klangskålar. Smedjan revs i slutet på 1880-talet. Se även gårdsbeskrivningen för Litt. 1D.

Boggaronsmedjan, (61,03174/14,49083.)

Den ligger i östra hörnet av åkerlittern 1Ic, se storskifteskartan. Enligt JR skall smedjan ha ägts av soldaten Krång Anders Matsson Mörk, f. 1789, från "Atte gardem" i Tåmåaby. Han var gift med Cherstin Aronsdotter, f. 1789. Hon var dotter till Bogg Aron Andersson, f 1757 och delägare i smedjan genom arv. Detta förklarar att smedjan inte är upptagen i bouppteckningen efter Mörk men väl smidesutrustning. Enligt Ref. 2 upptas bl. a. " --- smedstäd, släggor och en tång i smedjan ---". Anders Matsson Mörk avled 1840

Övriga smedjor

Litt.1H, (61,03287/14,49196), smedja tillhörig Bälter Sven Ersson d. ä., se anteckning på storskifteskartan, Bekräftad med jordprov och bouppteckning

Litt. 1E, Rumbogard (61,03122/14,48852), byggnad 7 på storskifteskartan, bekräftad med jordprov

Litt. 1Pc, Potigard (61,03284/14,48908), se anteckning på storskifteskartan, bekräftades med slaggynd

Litt. Na, Finnmasgard (61,03315/14,48963), se anteckning på storskifteskartan, kunde ej bekräftas

Efter storskiftet

Bogglarssmedjan (61,03055/14,49136), se bild på första sidan.

Den fanns inte vid tiden för storskiftet. Bogg Erik Larsson, f. 1778, var far till Bogg Lars Ersson, f. 1811 och i hans kvarlåtenskap fanns urmakarutrustning men inga smidesverktyg. Sannolikt höll han till i byggnad nr 7 på Litt. 1G på storskifteskartan, numera Verkstadsstugan på Skeriol. Allt talar för att Bogg Lars byggde sin gelbgjutarsmedja strax efter storskiftet. Han var då i 40-årsåldern. Fadern dog 1824 då Lars var 13 år gammal. Hans farbror Anders, f. 1774, dog 1823 och i hans kvarlåtenskap upptas också urmakarutrustning. Lars fick troligen i mycket unga år ta över verksamheten i verkstadsstugan, som han sedan utvidgade med gelbgjutning.

I Suregardemsmedjan, grannen på andra sidan Bogghedsvägen, skedde en likadan utveckling från detaljtillverkning till gelbgjutning av bland annat kugghjul och klangskålar. Se mera under gårdsbeskrivningen Litt. 1D

Bild 4 Finnsmedjan på Finngården

Finnsmedjan Krång Anders Andersson, f.1812, gifte sig med Finn Mats Larssons dotter Anna , f. 1819 på Inskaregard/Finnmasgard, Litt, Na. Deras sonson, knivsmiden, Krång Anders Andersson, f. 1848. tog sig gårdsnamnet Finn. Han gjorde sina första försök att tillverka knivar i Bogglarssmedjan. Senare byggde han sig en egen smedja, Finnsmedjan, (6103175/14,49088), som finns kvar i dag men är flyttad ut på Gärdet, (61,03029/14,49262), bild 4 ovan foto från ursprunglig plats på Finngården , Bogghed. Läs mera under gårdsbeskrivningen Litt. 1 Ic.

Tåmåsbby

Vid storskiftet

Litt. 1K **Bullassmedjan**, upptill i vänstra hörnet av JR-kartan, (61,02635/14,50334). Det kartbilden visar är troligen det härbre, som står där i dag. Det gjordes flera slaggfynd under härbret. Jordprov antyder att smedjan var placerad närmast nedanför härbret, österut. Kolfynd har daterats till 1735 +/- 40 år. Med bouppteckning dokumenterad smedjeägare var Krång Anders Matsson f. 1748, som troligen ärvt den efter fadern Krång Mats Andersson f. 1719.

Litt. 1O **Djossmedjan**, (61,02784/14,50492). Kartan visar två små byggnader men det anges inte vilken som var torkstuga och vilken som var smedja. Jordprovsanalys tyder på att det är den sydligare, som var smedja, (61,02784/14,50492).

Litt.1Ob, **Stikåsmedjan**. skall ha funnits enligt JR. Opreciserat läge på littern, gissningsvis (61,02605/14,49988).

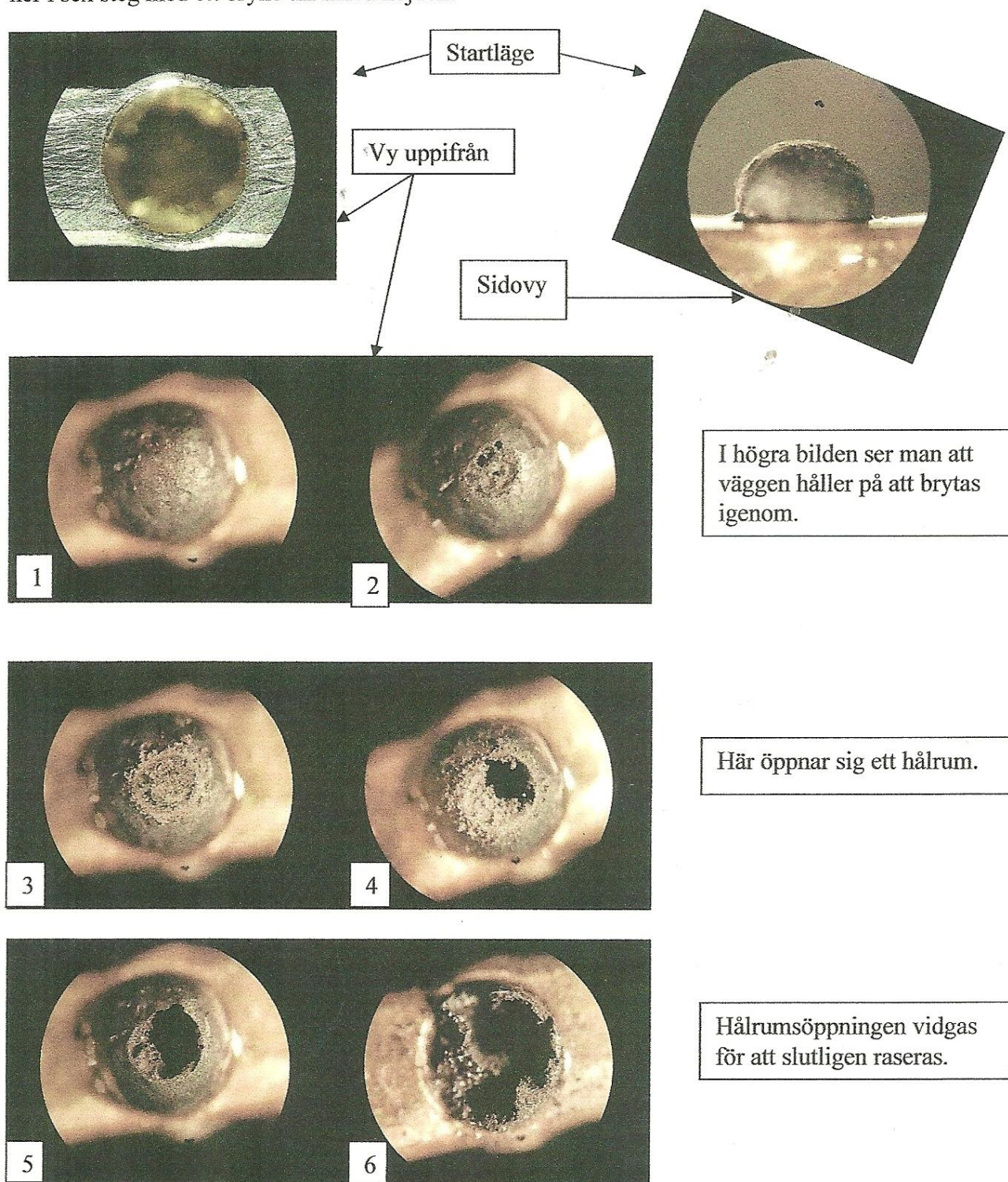
Ytterligare en smedja. Av arvsskiftesdokument 1857 framgår att **Krång Anders Ersson**, f. 1788, har ägt en smedja med härd och pust på icke angiven plats. i Tåmåsbby. Det står att han också i Garberg hade en likadan smedja.

Efter storskiftet

I Frosts och KJ Erikssons knivfabriker bedrevs knivsmide inom fabriksbyggnaderna. Så blev det också hos den av Katrin Jöns Persson startade knivtillverkningen i ”Kånåsmirjö”, (61,02762/14,49884).

Kulformig sprutslag

En 1 millimeters slagbkula placerades i en borrarad fördjupning i en plan metallbit och slipades ner i sex steg med ett bryne till halva höjden.

Bilaga 1

Foto: Anders Norén, Östnors byalag, Mora

BILAGA

Fyndplatsbeskrivningar Smedjor 2013M

Bakgrundsfakta till rapporterna om smedjor och järnframställning

Skåjlback Östnors by i Mora socken. Datering år 2008: 14C-ålder BP 475 +- 35 år.

Koordinater WGS84 decimal: 61,02790 Lat. 14,49356 Long.

Vid Finngatans anslutning till Landsvägen intill småskolan.

Slagg med inbäddat kol hittad i jordhög tillkommen vid grävning för nedläggning av fjärrvärmeledning 2008

Fyndplatsen är belägen på östra brinken av en meanderslinga på senare tid bestående av uppodlad och bebyggd mark.

Rumbosmedjan Östnors by i Mora socken. Datering år 2008: 14C-ålder BP 485 +- 35 år

Koordinater WGS84 decimal: 61,02697 Lat. 14,49123 Long.

Vid Finngatans korsning med Östnorsvägen.

Slagg med inbäddat kol hittad i jordhög tillkommen vid grävning för nedläggning av fjärrvärmeledningar. Fyndplatsen är belägen på uppodlad mark vid en gammal meanderslinga.

Suregardem Östnors by i Mora socken. Datering år 2008: 14C-ålder BP 505 +- 35 år

Koordinater WGS84 decimal: 61,02603 Lat. 14,49092 Long.

Väster om Bogghedsvägen vid en numera uppodlad gammal meanderslinga.

Dateringen gjordes av kol från ett svartlager c:a 20 cm under markytan vid platsen för en smedja, som fanns där i varje fall vid tiden för storskiftet. Slagg och degelrester har hittats i området.

De tre nya fyndplatserna har praktiskt taget samma ålder, sent 1400-tal. Var det kanske ett försök att blåsa liv i en tidigare (vikingatida/tidig medeltida) järnepok i Noret-området? Närheten till området, där dessa äldre fynd gjordes, är påfallande för de två förstnämnda nya fynden, 150 resp. 300 m. Från Suregardem är avståndet 500 m.

Det har således säkert funnits smedjor vid två av fyndplatserna, men det har inte utretts om de daterade kolbitarna därifrån härrör från järnframställning eller smidesarbete.

Indikationer till järnframställning vid de tre fyndplatserna är läget vid en meanderslinga och vidare att ett äldre namn på Suregardem-området är Månbäck. (Måm = malm).

Anders Norén
Östnors byalag
Mora